

**THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON THE FUNCTIONAL URBAN
REGIONS' DEVELOPMENT IN SERBIA**

MARIJA R. JEFTIĆ^{1*}

¹*University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia*

Abstract: Based on the relevant theoretical and methodological approaches and settlement-demographic components, in this paper is determined a functional urban settlement structure in the territory of the Republic of Serbia. Chronological overview of the changes in urban settlement's population from the postwar period to the present was intended to show the relations between demographic processes and development of the functional urban regions, to determine the degree of spatial differentiation of the territory of the Republic of Serbia and to establish the trends of the settlement formation as one of the factors of spatial and regional development. Small functional urban regions (whose center consists of urban settlements with 50,000 to 100,000 inhabitants) are proposed as the instruments for decentralization of the territory of the Republic of Serbia. On the basis of current functional urban structure and spatial demographic polarization of the Republic of Serbia, generally are given the possible planning directions with the aim of rational regional development of the entire area.

Keywords: functional regionalization, functional urban region, demographic polarization, instruments of decentralization

Introduction

The most significant demographic changes in the Republic of Serbia have taken place in the last decades of the twentieth century (especially the sixties), due to the intensive planning process of industrialization and initiated by it- agrarian reform and urbanization. A causal relationship between spatial and demographic factors have contributed to the establishment of spatial- functional relations that, according to the most characteristics, provide to Serbian space the features of extreme heterogeneity or strong intraregional differentiation and spatial demographic polarization (Nevenić M., 2013). Spatial demographic polarization manifested from local (urban areas) to the macro-regional level (today's functional urban regions and development axis).

In the earlier stages of demographic transition (to the sixties of the last Century) dominated the importance of indicators of natural recovery of the population, followed by the specific socio-economic indicators (e.g: the percentage of illiterate population, percentage of agricultural population, etc.). Later, in terms of economic expansion, which affects the increased mobility of the population, at the completion of the demographic transition which means the alignment of natural replacement of the population, grows the

* Email: mjeftic@gef.bg.ac.rs

Article history: Received Accepted

This paper is the result of the scientific project No. 176017 supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia

importance of spatial demographic elements such as the indicators of population density changes, concentration and population redistribution, migration characteristics and changes in the structure of the population activities (Vojković G., 2007).

Theoretical and methodological bases of spatial demographic polarization in the Republic of Serbia

To the theoretical foundations of expressing spatial demographic polarization as the most pronounced effect of spatial redistribution of the population in the territory of Serbia from 1953 to 2012., attention was given by a number of researchers: *Milovan Radovanović* (1985) - when researching the origin and consequences of the process of polarization, functional links between spatial and geographical factors and demographic development of the Republic of Serbia as well as in the interpretation of the origin and cause of the polarization development process. The author stresses the link between the previous historical-geographical and demo geographic movements caused by the constant changes in the geopolitical position of Serbia. Also, the same author concretizes the ratio of physical and geographical factors and demographic development of the Republic of Serbia dividing them into three categories of determinants (geographic position of the Republic of Serbia, its morphotectonic structure and its homogeneous, nodal and other types of regions), closely functionally related and essential to the entire course of social, economic, cultural, political, ethnic and demographic development; *Aleksandar Veljković, Radmilo B. Jovanović and Branka Tošić* (1995) - in the interpretation of the role of growth and development centers in the network of settlements in Serbia; *Branislav Stojanović* (1985) - in an analysis of the structural demographic aspects of studying polarization processes at the micro and macro level. At the *micro level*, in terms of urbanization, Stojanović B. emphasizes the pole of demographic growth (biological and mechanical) and pole of demographic decline. At the *macro level*, the same author distinguishes two categories of spatial and demographic zones that in some way reflect the overall spatial and functional relations and basic characteristics of the overall development of the Serbian territory: Areas of strong population concentration and area of exodus character (depopulation); *Milena Spasovski and Gražina Mruz* (1988) – when researching the population dynamics of municipalities in the Republic of Serbia; *Goran Penev and Miroљjub Rančić* (1997,1984) - in the analysis of natural movement of population in Serbia at the level of settlements; *Jovan Ilić* (1982-1983) - when analyzing the relations of cities and their gravitating surroundings. Emphasizing the role of cities as the poles of growth and development, in which are more manifested the law of spatial economics, the law of locational inertia, the law of scale and scope economy, complementary economies and other activities, the author distinguishes overpopulated territories and low fertility or depopulated areas in Serbia; *Ivanka Ginić* (1967) – in indicating the geographical distribution of the urban population of Yugoslavia and basic reasons for the manifestation of different variations in the character of urbanization; *Ruža Petrović* (1973-1974) - in establishing emigration and immigration types of municipalities of the Republic of Serbia); *Branislav Stojanović and Gordana Vojković* (2005) - in determining the population importance in the regionalization of Serbia, etc.; *Nikola Krunić* (2012) - in establishing spatial manifestation of the polarization effects in the settlements' network in Vojvodina. Analysing the spatial autocorrelation of settlements, according to the demographic size author recognized the so-called "Hot Spots" of demographic development and through them consequently he identified so-called "Cold Spots" or depopulation poles in the area of Vojvodina; *Marija Nevenić* (2013) - in establishing links between demographic processes and the functional urban regions' development in the territory of the Republic of Serbia.

The role of urban settlements in developing functional urban regions in Serbia

The process of urbanization in the postwar period caused a strong redistribution of population and *regional demographic polarization* which had two phases:

Due to the industrial development and other non-agricultural activities, the polarization was firstly based on the distinct migratory movements and *population relocating from rural to urban settlements* (strong mechanical inflow in certain urban settlements-Niš and Novi Sad, after the seventies of XX century, was the result of secondary urbanization (immigration to Belgrade started before the same process aimed at Niš and Novi Sad.). Namely, the urbanization process was caused by industry as the basic cityscape activity whose development has affected the social and spatial mobility of the population. The evolutionary interdependence of these two processes took place through three stages of urban development where each of them fitted a certain degree of urbanization, industry and types of spatial mobility of the population. Urbanization was manifested through three developmental phases that were changing spatially and temporally: primary (pre-industrial), secondary (industrial) and tertiary (post-industrial) phase of urbanization (for more details see Tošić, 2012, Nevenić, 2013).

A cause-effect links between industrialization, urbanization and population, that is economic and demographic development, were reflected through spatial distribution of the population (concentration of population in urban and industrial centers) and through population distribution according to their activities. It is this kind of migration dynamics in spatial (horizontal) and structural (vertical) sense, conditioned by human activities, that was a decisive factor in spatial-functional relationships that were established initially between urban settlements and their immediate surroundings and later in functional urban regions and between them.

In the second phase, a demographic potential who moved to urban areas has caused *an enormous increase of the urban population, that is reducing the rural* (except settlements in Kosovo). Causes of expressed spatial demographic polarization manifested both qualitatively as well as structurally (Stojanović B, Vojković G., 2005). *Qualitative differences* were able to perceive through mechanical movement balance which was positive for the urban and negative for rural settlements. After the seventies of the XX century, with establishing a more favorable population age structure, urban settlements are taking primacy in biological reproduction (in the period from 1953 to 1981 year urban population on the territory of the Central Serbia (without Kosovo) was tripled- index 298 (tables 1 and 2). Urban population of Central Serbia increased from 912,400 to 2,721,400 inhabitants. In Vojvodina, a number of urban population doubled (index 213.5).

At the same time, the changes in *demographic structures* have contributed to negative processes in the rural areas. Disturbances in the age-sex structure and more progressive process of population aging in the most rural areas, have adversely affected the reproduction of the population (i.e. they caused the lowering of natural growth), so the constant decrease of the rural population was a result of emigration but also of negative effect of biological disorder structure.

Table 1: Changes in the number of urban population and level of urbanization, 1953-2012.²

		Serbia	Central Serbia	Vojvodina	Kosovo
1953	Inhabitants	1554100	912400	515200	126500
	urban population in total population (%)	22,1	20,3	30,3	15,5
1961	Inh.	2281100	1380700	712900	187500
	%	29,8	28,6	38,4	19,4
1971	Inh.	3435000	2141200	958800	335000
	%	40,7	40,8	49,1	26,9
1981	Inh.	4336600	2721400	1100400	514800
	%	46,6	47,8	54,1	32,5
1991	Inh.	4231048	3109454	1121594	/
	%	50,7	53,5	55,7	37,5
2002	Inh.	4381117	3196476	1184641	/
	%	55,5	55,2	56,4	/
2012	Inh.	4271872	3125141	1146731	/
	%	59,4	59,5	59,4	/

Source: Problems of demographic development in the Serbia, 1990.; Census 2002, 2012, Statistical Office of the Republic of Serbia

The primary form of urbanization was dominant until the early eighties of the XX century for several reasons: urbanization trends in the Republic of Serbia were the result of inherited, relatively well deployed and consolidated network of urban settlements dating back to the late nineteenth century, in which the Belgrade with its position and importance distinguished as a nodal center of the highest hierarchical level. These, among other factors, primarily the expansion of the secondary sector activities, have intensified the traditional process of urbanization.

Cities have emerged as a strong suction centers that disturbed the gravity-functional balance between city and its surrounding. In fact, this balance resulted from unbalanced, substantially uncontrolled development and territorial arrangement of the material productive forces. They were mostly concentrated in the cities and largely operated as an independent functional-gravitational forces in terms of strengthening the functional imbalance between city and its surrounding. Instead of a beneficial effect on the environment in the direction of expansion of the urban process, cities caused population “draining” of the surrounding area (Ilić J., 1982-83).

To dynamics of primary urbanization influenced the development of transport, especially road one, who maximally valorized geographic location of the existing urban centers which all together contributed to their attractiveness for the population to immigrate. Although most of the urban settlements of the Republic of Serbia had underdeveloped working and housing functions, they have experienced strong population growth. At the same time, the functional transformation of potentially new settlements of urban character was too slow (or some of them had mono functional character, i.e. active population was mainly employed in the primary sector, within their own households), so the process of transformation slowed, or even stopped.

² When comparing data on total population in 2002. and 2012., there are certain discrepancies resulting from the different definitions of the total population (with or without persons abroad who are outside the country for less than 1 year) as well as the different treatment of internally displaced persons from Kosovo. The above analyzed, however, have no greater importance to establishing the general trends and conclusions that were adopted earlier.

The dominance of primary urbanization in the territory of the Republic of Serbia during the eighties was the consequence of the settlements' qualitative changes in the gravitational zones of influence of the existing urban settlements. The intensity of these impacts, however, was not strong enough that settlements in the first gravitational belt of all urban centers in the territory of the Republic of Serbia functionally and spatially transform, so they, in majority, by its basic characteristics, remained the settlements without urban characteristics, while urban centers continued to have growth poles' character without still clearer indication to grow into development poles that would in turn formed the urban regions. However, the settlements in the direct influential area (mainly on isochrones' distance of 5 to 20 km) of larger settlements (with over 50.000inh.) and the three largest urban centers in the territory of the Republic of Serbia (Belgrade, Novi Sad and Niš) have experienced a certain degree of socio-economic, functional and physiognomic transformation so they gradually merged with them due to their own development but also due to spatial expansion of urban cores. These cores further initiated the process of transformation and consequently affected the beginning of the formation of functional urban regions. However, this process has not proceeded with the same intensity and alike.

Table 2: Changes in the number of inhabitants in the territory of the Republic of Serbia, 1948-2012

Urban settlements	Population change indexes							
	53/48	61/53	71/61	81/71	91/81	02/91	12/48	12/02
Rep.of Serbia	106,3	108,4	107,9	107,3	101,2	100,9	110,1	95,9
Central Serbia	107,4	108,1	108,9	108,5	102	99,7	79,3	96,1
Vojvodina	103,5	109,2	105,3	104,2	99	104,2	117,6	95,1
City of Belgrade	115,4	128,7	128,4	121,6	109	102,3	261,7	101,3
City of Novi Sad	109,4	129	132,8	120,9	106,1	115,4	306,8	111,5
City of Niš	111,7	121,5	131,7	119	106,7	103,4	238,1	108,1
Novi Sad	110,5	133,5	138,5	12,3	105,6	108,6	333,9	118,8
Niš	118,9	138,5	157,1	126,4	108,7	101,5	371,3	102,9
Kragujevac	123,8	130,1	146,8	138,8	114,2	102,1	383,6	100,3
Subotica	104,8	113,5	118,4	113,2	99,9	102,3	155,3	95,3
Zrenjanin	114,5	125,7	128,6	113,8	100,1	100,1	198,4	94,0
Pančevo	113,9	134,3	131,9	115,3	102,5	108,4	249,7	96,5
Čačak	127,7	145,6	141,4	126	113,2	105,9	389,9	98,2
Leskovac	117,4	140,1	132,2	123,4	110,6	104	288,3	93,4
Smederevo	129	148,3	147,9	137,8	115,4	102,4	451,7	98,1
Valjevo	133,7	134,5	139,8	126	117,8	106	372,3	94,2
Kraljevo	135,3	135,2	135,9	188,5	110,4	102,6	573,0	108,0
Kruševac	120	132	134,4	179,8	110,8	100,4	423,8	99,5
Šabac	122,5	152,6	138,6	124	104,7	104,9	332,0	94,1
Vranje	119,7	133,7	159	154,1	117,5	109	490,0	97,7
Užice	130,6	151,3	172,3	135,2	114,7	103,5	518,6	94,9
Novi Pazar	117,6	146,8	139,8	142	125,9	118,2	554,8	108,7
Sombor	100,1	112,3	116,8	109,9	101,1	107,5	141,7	90,5
Kikinda	103,1	115,2	110,4	110,9	103	99,1	132,4	89,2
Požarevac	119,7	131	135,3	121	110,4	102	285,5	98,7
Pirot	111	139,8	159,1	123,9	110,9	102,5	326,8	93,9
Zaječar	122,2	129	147,7	133,9	107,2	102,7	321,8	93,8
Bor	130,9	129,5	156,3	121	114,3	99,2	307,7	84,7
Sremska M.	117,2	134,5	153,9	117,6	103,2	103,4	286,4	94,0
Vršac	113,3	121,1	108,3	109,5	98,3	103,8	156,4	94,1
Jagodina	132	162	139,2	128,3	105,8	97,8	401,0	101,4
Loznica	156,0	206,9	133,2	128,3	105,9	108,4	595,5	94,1

Source: *Census 2002., 2012, Statistical Office of the Republic of Serbia*

Evolutionary phases in the emergence and development of functional urban regions in Serbia

Urban settlements of Čačak, Leskovac, Smederevo, Kraljevo, Kruševac and Šabac had a large population influx between 1971/1981 year (growth index of Kraljevo urban settlement was 188.5 in the interim period 1971/1981., Kruševac - 179.8, etc. (table 2). Their initial cores developed in this period as the eighties of the twentieth century proved. Subotica, Zrenjanin and Pančevo have recorded the highest population growth between 1961/1971, Vranje, Užice, Novi Pazar between 1981/1991. It is in this interim period that mentioned urban settlements of medium demographic size formed their own nucleuses and began to influence the transformation of their surrounding areas. The effects were felt later, successively, depending on the initial concentration of the population in the core areas. Demographically smaller settlements, i.e. centers of today's functional urban regions with weaker influential areal, formed their core zones in the period after 1991. or some of them are still in the formative stages of their central areas.

A key role in the redistribution of the population of Serbia, in the process of urbanization and spatial demographic polarization until 1981. had a network of urban settlements with over 100.000inh. (Belgrade, Novi Sad, Niš and Kragujevac). They had the largest impact on the beginning of the creation of functional urban regions in the territory of the Republic of Serbia, that is, they firstly formed the initial nucleuses from which later developed functional urban regions. While the Belgrade settlement gradually grew from the post-war period onwards, urban settlements of Novi Sad (index 138.5), Niš (index 157.1) and Kragujevac (index 146.8) recorded higher population growth between the 1961/1971. (table 2). In this interim period they establish their own core areas, initiate the transformation of its surroundings and the impacts are felt later on. This is documented by the data that in urban settlements of Belgrade and Niš (urban centers) until 1981. lived half of the urban population in the Central Serbia (the degree of the urban population concentration of these urban settlements increased from 43.1% in 1953., to 45.9% in 1981. year). It is also slightly lower share of the urban population of the larger cities in the period of 1961-1971. due to the faster demographic growth of the group of medium size urban settlements. In Vojvodina, until 1981. Novi Sad and Subotica concentrated 30.5% of the urban population in Vojvodina, with the Novi Sad forefronted in this participation, as well as that he had a higher population growth than Subotica. Up to 1971. , the urban cores of Belgrade, Novi Sad, Niš, Kragujevac, Subotica, Zrenjanin and Pančevo had sufficient demographic power and capacity to begin making the region (with smaller or larger spatial extent and functional capacity), which already could be observed in the territory of the Republic of Serbia during seventies of the XX Century. From 1971. also urban settlements of Čačak, Leskovac, Smederevo, Kraljevo, Kruševac and Šabac formed the outlines of future functional urban regions. Central settlements (urban cores) of the leading three centers (Belgrade, Novi Sad and Niš), spatially were spreading and physically connecting to the settlements in peri-urban areas that have experienced some degree of transformation and modification into urban ones. As the geographical range of central settlements was generally limited to the first gravitational zone, she developed the areas of less and more urbanized settlements, with predominantly residential character (e.g. The settlements of Grocka, Barajevo and Sopot municipality in the Belgrade agglomeration). These zones were the most attractive for the migrant population so the strong population growth, in addition to the urban, had even surrounding villages. However, due to insufficiently dynamic functional transformation of the satellite settlements, and slow consolidation of these urban agglomerations, the largest mechanical pressure was on the central settlements (urban cores). These relations indicate that the territory of Serbia in the early eighties of the XX Century was at the transition from a primary urbanization phase to secondary urbanization

phase whose resultant was a strong redistribution of population, spatial demographic polarization and formed network of the urban settlements in which, according to demographic capacity, dominated the urban settlements with over 100.000inh. (Belgrade, Niš, Novi Sad, Kragujevac and Subotica) and those of 20,000 - 100.000 inh., while the importance of smaller urban settlements was negligible.

After 1981. increases the number of urban settlements of medium demographic size (from 20,000 to 100.000inh.) at the expense of reducing the share of smaller urban settlements in the overall population, as a consequence of the gradual strengthening of the functional capacity of smaller urban settlements (administrative, cultural, educational and health functions) which grow into larger. The reduction of the urban population share of the smaller settlements in total population is also the result of changed criteria for urban settlements' classification in the territory of the Republic of Serbia in 1981. based on which some municipal centers, from the group of settlements that numbered 5000inh., received a City status. In the period of 1981-1991. most urban settlements that numbered less than 100,000 inhabitants recorded a slight population growth although the development trends of the Serbian urban settlements' population had the same direction, i.e. they slowed its growth in the period of 1981-1991 year. Primarily because of the still dominant secondary sector of economic activity in the employment of the population, certain urban settlements, that numbered from 35,000 to 100.000inh. overtaken primacy as the stronger immigration hotspots, at the account of previously most powerful urban centers (in which no longer moved large number of people), mostly due to the functional transformation of settlements and the overall economic prosperity of the former State (for example, the population growth indexes of some urban settlements having from 35,000 to 100.000inh., of which some represent the initial cores of future functional urban regions, such as Valjevo (117.8), Vranje (117.5), Užice (114.7) , Čačak (113.2), Kruševac (110.8), Leskovac (110.6) et al., although develop with lower intensity, record a population increase of over 10% (table 2).

More dynamic growth in the period from 1991 to 2002., compared to previous decade, had a small number of urban settlements: *in Vojvodina* (Sombor, Vršac, Ruma, Bačka Palanka, Indija, etc.), in which the immigration of refugees from Bosnia and Herzegovina and Croatia during the war affected the population growth (unlike the most smaller urban settlements of eastern Vojvodina, who are stagnating in population growth over the last few decades); from the territory of the administrative area of the City of Belgrade - Borča, Surčin, Umka and urban parts of the municipality Savski venac (Belgrade-part in Census); *certain settlements with monofunctional or touristic character*: Zlatibor, Koviljača spa, Vrnjačka spa, Mataruška spa,; and *various settlements with the population of Muslim persuasion*: for example Tutin, Novi Pazar (on the territory of the Republic of Serbia there is a differentiation of natural population growth according to the national population structure).

In the last inter-census period, Serbian urban settlements have a different significance and role in the regional organization of the Republic and its individual parts. In the spatial functional organization of the contemporary network of settlements dominates smaller urban settlements, and only 4 of them have more than 100.000inh. (Belgrade settlement with 1.166.763 inh., Novi Sad with 231,798 inh., Niš-183,164 inh. and Kragujevac 150,835 inh.). In 25 municipalities in Serbia (excluding Kosovo) there is no settlements or urban population. *Contemporary urban network is characterized by a favorable distribution of urban settlements and nodal centers, but with strong disproportion between the leading and other urban settlements* (Nevenić M., 2013).

If we compare the population growth indexes of three major Cities, in administrative terms (main poles of demographic concentration in Serbian population), we can also see the conflict. The population concentration index of *the City of Belgrade* from 1948 to 2012 increased 2.6 times (261.7) which is far more than in other macro-regional

centers of Serbia (table 2). The larger increase in the reporting period had only the City of Novi Sad (306.8), unlike the City of Niš, whose population increased 2.4 times (238.1). Certain illogicalities when comparing growth indexes of several major cities to Belgrade are a result of different starting point, that is base, which is in the case of the City of Belgrade, five times bigger than the City of Novi Sad, and four and a half times bigger than the City of Niš. Incomparably larger index of population increase indicates to development force of Belgrade with whom he attracted and concentrated population in recent decades and to its role of the primary center of demographic concentration in the territory of the Republic of Serbia.

Urban settlements in Serbia, which number less than 100,000 inhabitants in the last census decade are experiencing a population decrease, with faster pace than ever before, reducing the influential scope of their functional urban areas. Compared to the previous interim period when some of these urban settlements (such as Kraljevo, Požarevac, Niš, Zaječar, Čuprija, Prokuplje, etc.) showed slower population growth, in the last decade, with similar characteristics are almost none while in Bor, Majdanpek, Senta, Trstenik, Ada, Kanjiža and others, is expressed extremely negative trend or a significant decrease in population. The reasons for the uneven and predominant lower values of population movement indexes are explained by existing economic conditions during the observed period but also as a consequence of a transitional period related to the natural recovery of the population. The difficult socio-economic conditions, especially after the nineties of the twentieth century, caused an unemployment, reducing the overall quality of life, etc. which all together in the later periods reflected to the negative values of the population growth in urban areas.

Urban settlements that maintained population growth in the last census period are Jagodina, Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Požarevac. To this category belongs regional centers of Kraljevo and Kragujevac with a relatively low increase indexes, as well as the smaller centers of local character like Arilje, Zlatibor, Gornji Milanovac, Kostolac, Veliko Gradište, Ribnica and others.

Conclusion

The urban centers of Belgrade, but Novi Sad, Niš, Kragujevac had the biggest influence on the demographic and spatial functional processes in the territory of the Republic of Serbia in the last few decades. In the last inter-census period demographic base of the local and regional centers is significantly weakened, they have emigration character causing the population to move to Belgrade (power of the Belgrade Metropolitan is just visible again, because it attracts more people from certain counties than their county centers).

Urban settlements of Niš, Kruševac and Užice in the last inter-census period have characteristics of the emigration settlements from where the population, in terms of the population growth, migrate to the centers of stronger functional capacity, while its suburbs are changing their role and importance, becoming an integral part of the cities in the functional sense, which confers the impression that they have a demographic increase and in fact they have only apparent growth.

Polarization processes in the case of the centers of functional urban regions of Niš, Kruševac, Užice, etc. are visible insofar as the population gathers around the peri-urban settlements, causing depletion of the periphery areas that remain empty. That indicates the end of the polarization phase of urbanization, strengthening functional links between urban - periurban settlements, that is a hint of the beginning of the process of suburbanisation and gradual formation of functional urban regions of Niš, Užice and Kruševac. Other urban

settlements in the territory of the Republic of Serbia are still in the stage of urbanizing polarization.

Current situation indicates that the processes of demographic, social, economic and other polarization remains very pronounced, with a tendency to continue (rather than reduce) as a counterweight to Belgrade does not yet exist. With diverse range in economic, cultural, social and other sense, Belgrade, in relation to the other centers, grew faster and had a higher concentration of population which distinguishes him clearly and still makes him the most attractive area in the territory of Serbia, together with the city of Novi Sad, with whom he creates a perspectively unique urban area with a higher level of functionality. That is why is the role of functional urban regions the most important for balancing the population distribution and functions in the space.

Current trends of the population movements indicate that the smaller functional urban regions (whose centers are urban settlements from 50,000 to 100,000 inhabitants) can take on the role of secondary poles of spatial functional balancing of the Serbia in the future because they have a certain demographic and economic potential. For these are necessary the systemic changes in the country as a whole but also understanding the importance of the profession when making strategic decisions. Defining the influences of the central settlement within a functional urban regions will not contribute itself to reducing development imbalances between different parts of Serbia. For this it is essential that there are clear mechanisms for planning/strategic concept implementation at the State level, which highlights the demographic development of local and regional centers as a priority development objective. Only after that will be created the demographic growth preconditions and transformation of existing local centers in the real local development centers in the future.

References:

- Вељковић А., Јовановић Р.Б., Тошић Б. (1995). *Градови-центри развоја у мрежи насеља Србије*, књ.44. Београд: САНУ Географски институт „Јован Цвијић“.
- Гинић, И. (1967). Неке демографске карактеристике урбанизације у Југославији. *Становништво* 3. 180-186.
- Дерић, Б., Адамовић, Ј., Тошић, Д. (2003). Демоекономске компоненте регионализације и урбанизације Србије. *Демографска регионализација*. Друго издање, Београд: САНУ Географски институт „Јован Цвијић“
- Илић Ј. (1982-83). Квантитативно-динамичка класификација територијалних јединица на примеру поратног мењања броја становника у СР Србији. *Становништво* 1-4, 27-76.
- Krunic, N. (2012). Spatial-functional organization of settlements in Vojvodina. *Spatium* 12, 23-29.
- Невенић, М. (2013): *Функционално урбани регион- инструмент полицентричног просторног развоја Србије*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација.
- Невенић, М., (2013): Историјско-географске детерминанте развоја мреже насеља на територији Републике Србије, *Гласник српског географског друштва XCIII (1)*, 51-69.
- Nevenić, M. (2013). Functional urban region- the instrument of polycentric spatial development of Serbia, in *Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*. Belgrade: IAUS.
- Петровић Р. (1973-1974). Кретање становништва по општинама у СР Србији 1961-1971. *Становништво* 3-4 и 1-2, 171-189.
- Пенев Г. (1997). Подручја Србије без природног прираштаја становништва, анализа по насељима за 1991 год. *Основи популационе политике: циљеви, институције, мере*. Београд: САНУ.
- Пенев Г., Стевановић Р. (2002). Смањење или повећање становништва? Први резултати Пописа 2002 год. у централној Србији и Војводини. *Становништво* XL, 105-126.
- Пенев Г., Маринковић, И. (2012). Први резултати Пописа становништва Србије 2011. и њихова упоредивост с подацима претходна два пописа. *Демографија* IX. 45- 68.
- Радвановић, М. (1985). Просторне детерминанте и фактори демографског развоја у СР Србији. *Научни преглед* 12-13, 345-349.
- Спасовски М., Мруз Г. (1989). Просторна диференцираност бројног кретања становништва у Југославији 1948-1981. *Гласник српског географског друштва LXVIII (2)*, 17-26.

- Стојановић, Б. (1990): Просторно-демографске карактеристике. У: *Проблеми демографског развоја Србије*, Београд: ИДН-ЦДИ.
- Стевановић, Р. (2004). Градска насеља Републике Србије у Пописима становништва од 1948. до 2002. год. *Становништво 1-4*, 109-126.
- Стојановић Б., Војковић Г. (2005). Урбане агломерације на главним развојним осовинама као полови демографске ревитализације Србије. *Становништво 1-4*, 61-79.
- Војковић, Г. (2007). *Становништво као елемент регионализације Србије*. Београд: Српско географско друштво.
- Тошић, Д., Невенић, Р. М. (2007). Нодална регија инструмент просторно-функционалне организације Србије, *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ бр. 57*, 297-307.
- Tošić, D., Nevenić, M. (2010). Urban settlements network - instrument of the spatial-functional organization of the Republic of Serbia. U *Challenges of spatial development of Ljubljana and Belgrade*. Ljubljana: Filozofska Fakulteta.
- Тошић Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Географски факултет.

УТИЦАЈ ДЕМОГРАФСКИХ ПРОЦЕСА НА РАЗВОЈ ФУНКЦИОНАЛНО УРБАНИХ РЕГИОНА У СРБИЈИ

МАРИЈА Р. ЈЕФТИЋ¹

¹Универзитет у Београду, Географски факултет, Студентски трг 3/III, Београд, Србија

Сажетак: У раду је на основу релевантних теоријско-методолошких приступа и насељско демографских компоненти детерминисана функционално урбана структура насеља на територији Републике Србије. Хронолошки преглед промене броја становника у градским насељима од послератног периода до данас имао је за циљ да укаже на везу између демографских процеса и развоја функционално урбаних региона, утврди степен просторне издиференцираности територије Републике Србије и установи трендове насељавања простора као једног од фактора просторног и регионалног развоја. Мањи функционално урбани региони (чије центре чине градска насеља са 50.000 до 100.000 ст.) предложени су за инструменте децентрализације простора Републике Србије. На основу садашње функционално урбане структуре и просторно демографске поларизованости територије Републике Србије, начелно је указано на примену могућих планских усмерења са циљем рационалнијег регионалног развоја целокупног простора.

Кључне речи: функционална регионализација, функционално урбани регион, демографска поларизација, инструменти децентрализације

Увод

Најзначајније демографске промене на подручју Републике Србије одвијале су се у последњим деценијама XX века (нарочито шездесетих година), услед интензивног процеса планске индустријализације, и њоме инициране деаграризације и урбанизације. Каузалан однос између просторних и демографских фактора допринели су успостављању просторно функцијских релација које према већини карактеристика простору Србије дају обележја изразите хетерогености, односно снажне унутаррегионалне диференцијације и просторно демографске поларизације (Невенић М., 2013). Просторно демографска поларизација манифестовала се од локалног (градска насеља) до макрорегионалног нивоа (данашњи функционално урбани региони и осовине развоја).

У ранијим стадијумима демографске транзиције (до шездесетих година прошлог века) доминирао је значај показатеља природног обнављања становништва, а потом и појединих социоекономских показатеља (на пр.: проценат неписменог становништва, проценат пољопривредног становништва и др.). Касније, у условима привредне експанзије која утиче на повећану мобилност становништва, по окончању демографске транзиције која означава поравнање природног обнављања становништва, расте значај просторно демографских елемената попут показатеља промена у густинама насељености, концентрацији и преразмештају становништва, карактеристика миграција и промена у структури делатности становништва (Војковић Г., 2007).

Теоријско методолошке основе просторно демографске поларизације у Републици Србији

Теоријским основама испољавања просторно демографске поларизације као најизраженијем ефекту просторне редистрибуције становништва на територији Србије од 1953-2012. год., пажњу су посветили бројни истраживачи: *Милован Радовановић* (1985)- При истраживању настанка и последица процеса поларизације, функционалних веза између просторно-географских фактора и демографског развоја СР Србије као и при тумачењу настанка и узрока развоја процеса поларизације. Аутор наглашава везу између претходних историјско-географских и демогеографских

кретања условљених сталним променама геополитичког положаја Србије. Такође, исти аутор конкретизује однос просторно-географских фактора и демографског развоја СР Србије на три категорије детерминанти (географски положај СР Србије, морфотектонски склоп СР Србије, хомогени, нодални и остали типова региона СР Србије), тесно функционално повезаних, и од суштинског значаја за целокупан ток друштвеног, економског, културног, политичког, етничког и демографског развоја; *Александар Вељковић, Радмило Б. Јовановић и Бранка Тошић (1995)*- При тумачењу улоге центара раста и развоја у мрежи насеља Србије; *Бранислав Стојановић (1985)*- При анализи структурно демографског аспекта проучавања процеса поларизације на микро и макро нивоу. На *микро нивоу*, са аспекта урбанизације, Стојановић Б. указује на пол демографског раста (и биолошког и механичког) и пол демографског пада. На *макро нивоу*, исти аутор издваја две категорије просторно-демографских зона које на одређен начин рефлектују и укупне просторно-функционалне односе и основне карактеристике укупног развоја територије Републике Србије: подручја наглашене концентрације становништва и подручја егзодусног карактера (депопулације); *Милена Спасовски и Гражина Мруз (1988)*- при истраживању популационе динамике општина на територији Републике Србије; *Горан Пенев и Мирољуб Ранчић (1997, 1984)*- при анализи природног кретања становништва Србије на нивоу насеља; *Јован Илић (1982-1983)*- при анализи односа градова и њихових околина које им гравитирају. Истичући улогу градова као полова раста и развоја, у којима се јаче манифестују закон просторне економије, закон локационе инерције, закон економије размера, обима, комплементарне економије и других делатности, аутор издваја супрапопулационе територије и нисконаталитетна, односно депопулативна подручја у Србији. Он истовремено разматра питања решавања популационих проблема и наводи одговарајуће методе деловања, средстава, административно-правних поступака и др. којима би се остварила ефикаснија популациона политика; *Иванка Гинић (1967)*- при истицању географске распоређености градског становништва Југославије и основних разлога испољавања различитих варијација у карактеру урбанизације; *Ружа Петровић (1973-1974)*- при утврђивању емиграционих и имиграционих типова општина Републике Србије); *Бранислав Стојановић и Гордана Војковић (2005)*- при одређивању значаја становништва у регионализацији Србије и др.; *Никола Крунић (2012)*- при утврђивању просторног испољавања ефеката поларизације у мрежи насеља Војводине. Аутор је кроз анализу просторне аутокорељације насеља према демографској величини препознао тзв. "Hot Spots" демографског развоја (зоне са функцијом „жаришних тачака“) и путем њих идентификовао последично тзв. „Cold Spots“ или полове депопулације у простору Војводине; *Невенић Марија (2013)*- при утврђивању везе између демографских процеса и развоја функционално урбаних региона на територији Републике Србије.

Улога градских насеља у развоју функционално урбаних региона у Србији

Процес урбанизације у послератном периоду условио је снажну редистрибуцију становништва и *просторно демографску поларизацију* која је имала две фазе:

Услед развоја индустрије и осталих непољопривредних делатности, поларизација се *прво* заснивала на израженим миграторним кретањима и *пресељавању становништва из сеоских у градска насеља* (снажан механички прилив у поједина градска насеља- Ниш и Нови Сад, након седамдесетих год. XX века био је резултат

секундарне урбанизације (досељавање у Београд је започето пре истих процеса усмерених ка Нишу и Новом Саду.). Наиме, процес урбанизације био је условљен индустријом као основом градотворном делатношћу чији развој је утицао на социјалну и просторну покретљивост становништва. Еволутивна међузависност урбанизације ова два процеса одвијала се кроз три стадијума урбаног развоја где је сваком од њих одговарао одређен степен урбанизације, индустрије и типова просторне покретљивости становништва. Урбанизација се испољавала кроз три развојне фазе које су се просторно и временски мењале: примарна (преиндустријска), секундарна (индустријска) и терцијарна (постиндустријска) фаза урбанизације (детаљније видети у Тошић, 2012, Невенић, 2013.).

Узрочно последичне везе између индустријализације, урбанизације и становништва, односно економског и демографског развоја, огледале су се кроз просторни размештај становништва (концентрација становништва у градским и индустријским центрима) и кроз расподелу становништва према делатностима. Управо оваква миграциона динамика у просторном (хоризонталном) и структурном (вертикалном) смислу, условљена људским активностима, била је одлучујући фактор просторно-функцијских веза које су успостављене првобитно између градских насеља и њихове непосредне околине а касније и у функционално урбаним регионима и између њих.

У *другој фази* је демографски потенцијал који се преселио у градска насеља условио *енорман пораст градске популације, односно смањење руралне* (изузев насеља на КиМ). Узроци изражене просторно демографске поларизације испољавали су се како квалитативно, тако и структурно (Стојановић, Б, Војковић, Г., 2005). *Квалитативне разлике* могле су да се уоче кроз салдо механичког кретања који је био позитиван за градска а негативан за сеоска насеља. Након седамдесетих год. XX века, успостављањем повољније старосне структуре становништва, градска насеља преузимају примат у биолошкој репродукцији (у периоду од 1953-1981 год. градска популација на територији централне Србије (без КиМ) је утростручена- индекс 298 (табеле 1 и 2). Градска популација централне Србије је увећана са 912.400 на 2.721.400 ст. У Војводини је бр. градске популације дуплиран (индекс 213,5)

Истовремено су и промене у *демографским структурама* допринеле негативним процесима у руралним срединама. Поремећаји у старосно полној-структури и све наглашенији процес старења становништва у већини руралних насеља, негативно су утицали на репродукцију становништва (тј. условили су снижавање природног прираштаја) тако да је константно смањење руралног становништва био резултат исељавања али и све више негативног ефекта поремећаја биолошких структура.

Примарни облик урбанизације био је доминантан све до почетка осамдесетих год. XX века из неколико разлога: трендови урбанизације простора Републике Србије били су резултат наслеђене релативно добро размештене и консолидоване мреже градских насеља која датира још са краја XIX века, у оквиру које се Београд својом позицијом и значајем издвајао као нодални центар највишег хијерархијског ранга. Ови, уз остале факторе, превасходно експанзија делатности секундарног сектора, интензивирали су процес традиционалне урбанизације.

Градови су се јавили као јаки усисни центри, који су нарушили гравитационо-функционалну равнотежу на релацији град-околина. Заправо, ова равнотежа је настала као последица неравномерног, у знатној мери стихијског развоја и територијалног распореда материјалних производних снага. Оне су махом биле сконцентрисане у градовима и у великој мери дејствовале као самостална гравитационо-функционална снага у смислу јачања функционалне неравнотеже на релацији град-околина. Уместо да благотворно делују на околину у правцу ширења

урбаног процеса, градови су изазвали популационо исисавање околног простора (Илић Ј., 1982/83).

На динамику примарне урбанизације утицао је и развој саобраћаја, посебно друског који је максимално валоризовао географски положај постојећих градских центара што је заједно допринело њиховој атрактивности за досељавање становништва. Иако је већина градских насеља Републике Србије имала недовољно развијене функције рада и становања, она су доживела снажан популациони пораст. Истовремено, функцијска трансформација потенцијално нових насеља урбаног карактера текла је преспоро (или су нека од њих имала монофункционални карактер, тј. активно становништво је углавном било запослено у примарном сектору, у оквиру сопственог газдинства), те је процес преображаја успорен, или чак заустављен.

Доминација примарне урбанизације на територији Републике Србије током осамдесетих год. била је и последица квалитативних промена насеља у гравитационим зонама утицаја постојећих градских насеља. Интензитет ових утицаја међутим није био довољно снажан да се насеља у првом гравитационом појасу свих градских центара на територији Републике Србије функционално и физиономске трансформишу тако да су она већином, по својим основним карактеристикама, остала насеља без урбаних обележја, док су градски центри и даље имали карактер полова раста без још увек јаснијих назнака да прерасту у полове развоја који би последично оформили урбане регионе. Ипак, насеља у првој гравитационој зони (углавном на изохроној удаљености од 5 до 20 km) већих градских насеља (са преко 50.000ст.) и три највећа урбана центра на територији Републике Србије (Београд, Нови Сад и Ниш) доживела су одређен степен социоекономске, функцијске и физиономске трансформације те су се постепено услед свог али и просторног ширења урбаних језгара, спојила са њима. Урбана језгра су даље иницирала процес преображаја и последично утицала на почетак формирања функционално урбаних региона. Међутим, овај процес није се одвијао истим интензитетом и подједнако.

Еволутивне фазе у настанку и развоју функционално урбаних региона у Србији

Градска насеља Чачак, Лесковац, Смедерево, Краљево, Крушевац и Шабац имала су велики прилив ст. између 1971/1981 год. (Индекс раста градског насеља Краљево износио је 188,5 у међупериоду 1971/1981 год., Крушевца – 179,8, итд. (табела 2), њихова иницијална језгра су се у том периоду развијала што се већ осамдесетих година XX века и показало. Суботица, Зрењанин и Панчево су бележила највећи популациони раст између 1961/1971 год., Врање, Ужице, Нови Пазар између 1981/1991. Управо у овим међупериодима су поменута градска насеља средње демографске величине формирала своја језгра и почела да утичу на трансформацију околине, а утицаји тога су се осетили касније, сукцесивно у зависности од почетне популационе концентрације у језгрима. Демографски мања насеља, тј. центри данашњих функционално урбаних региона са слабијим утицајним ареалом своја језгра су оформили у периоду након 1991 год. или су нека од њих још увек у фази формирања својих централних делова.

Кључну улогу у редистрибуцији становништва Србије, процесу урбанизације и просторно-демографске поларизације до 1981 год. имала је мрежа градских насеља преко 100.000ст. (Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац). Они су имали највећи утицај на зачетак стварања функционално урбаних региона на територији Републике Србије, односно први су формирали иницијална језгра из којих су касније оформљени функционално урбани региони. Док је насеље Београд постепено расло од послератног периода па надаље, градска насеља Нови Сад (индекс-138,5), Ниш

(индекс-157,1) и Крагујевац (индекс-146,8) бележе већи популациони пораст између 1961/1971 год. (табела 2). У овом међупериоду формирају своја језгра и иницирају трансформацију околине а утицаји се осећају нешто касније. О томе такође говоре подаци да је у насељима Београд и Ниш (урбаним језгрима) до 1981 год. живела половина градског становништва централне Србије (степен концентрације урбаног становништва ових градских насеља се повећао са 43,1% у 1953 год. на 45,9% у 1981 год). Такође је незнатно мање учешће градске популације већих градских насеља било у периоду од 1961-1971. год. услед бржег демографског расте групе градских насеља средње величине. У Војводини су Нови Сад и Суботица до 1981 год. концентрисали 30,5% урбаног становништва Војводине, с тим да је Нови Сад предњачио у овом учешћу, као и да је имао већи пораст становништва него Суботица. До 1971 год. су урбана језгра Београда, Новог Сада, Ниша, Крагујевца, Суботице, Зрењанина и Панчева имала довољну демографску снагу и капацитет да започну стварање региона (мањег или већег просторног обухвата и функцијског капацитета), што је већ седамдесетих година XX века могло да се уочи у простору Републике Србије. Од 1971 год. и градска насеља Чачак, Лесковац, Смедерево, Краљево, Крушевац и Шабац формирају обриси будућих функционално урбаних региона. Централна насеља (урбана језгра) водећа три центра (Београд, Нови Сад и Ниш), просторно су се ширила и физички спајала са насељима у периурбаним деловима која су доживела одређен степен трансформације и преображај у градска. Како је просторни домет централних насеља углавном био ограничен на прву гравитациону зону, у њој су се развиле зоне мање и више урбанизованих насеља, доминантно стамбеног карактера (на пр. насеља општина Гроцка, Барајево и Сопот у београдској агломерацији). Ове зоне биле су најпривлачније за досељено становништво те су снажан популациони пораст, поред градских, имала и околна сеоска насеља. Ипак, услед недовољно динамичне функционалне трансформације сателитских насеља, али и споре консолидације ових градских алгомерација, највећи механички притисак био је на централна насеља (урбана језгра). Наведене релације указују да се простор Србије почетком осамдесетих год. XX века налазио на преласку из фазе примарне у фазу секундарне урбанизације чија је *резултанта била јака редистрибуција становништва, просторно демографска поларизација и формирана мрежа градских насеља у оквиру којих су, по демографском капацитету, доминирала градска насеља са преко 100.000ст. (Београд, Ниш, Нови Сад, Крагујевац и Суботица) и она од 20.000 - 100.000ст., док је значај мањих градских насеља био занемарљив.*

Након 1981 год. повећава се број градских насеља средње демографске величине (од 20.000 до 100.000ст.), на рачун смањења удела мањих градских насеља у укупном становништву што је последица не само постепеног јачања функционалног капацитета мањих градских насеља (управно-административних, културно просветних и здравствених функција) која прерастају у већа, него је смањење удела урбаног становништва мањих насеља у укупном ст. резултат и измене критеријума за издвајање градских насеља на територији Републике Србије 1981 год. на бази које су поједини општински центри из групе насеља до 5000ст. добили статус градова. У периоду 1981-1991. год. већина градских насеља која су бројала испод 100.000 становника бележила је благ популациони пораст иако су трендови развоја становништва свих градских насеља Србије имали исти смер, тј. успорили су свој раст у периоду 1981-1991. год. Пре свега због и даље доминантног секундарног сектора привредних делатности у запошљавању становништва, поједина градска насеља која су бројала од 35.000 до 100.000ст. преузела су примат јачих имиграционих жаришта на рачун раније најснажнијих урбаних средишта (у која се више није досељавао велики број људи), највише услед функцијске трансформације насеља, односно свеукупног економског просперитета тадашње државе (Примера ради, индекси

пораста појединих градских насеља која броје од 35.000 до 100.000ст., од којих нека представљају иницијална језгра будућих функционално урбаних региона, попут Ваљева (117,8), Врања (117,5), Ужица (114,7), Чачка (113,2), Крушевца (110,8), Лесковца (110,6) и др., иако расту слабијим интензитетом, бележе популациони пораст од преко 10% (табела 2).

Динамичнији пораст у периоду од 1991-2002. год., у односу на претходну декаду, имао је мањи број градских насеља: у *Војводини* (Сомбор, Вршац, Рума, Бачка Паланка, Инђија, итд.), у којима је досељавање избеглих из Босне и Херцеговине и Хрватске током ратних дешавања утицало на пораст популације (за разлику од већине мањих градских насеља источне Војводине која током неколико последњих декада стагнирају у популационом расту); *са територије административног подручја Града Београда* - Борча, Сурчин, Умка и градски делови општине Савски венац (у Попису означени као Београд-део); *поједина насеља монофункционалног карактера*, односно туристичка насеља: Златибор, Бања Ковиљача, Врњачка Бања, Матарушка бања, Сијаринска бања; и поједина *насеља у којима живи становништво муслиманске вероисповести*- на пр. Тутин, Нови Пазар у Републици Србије постоји издиференцираност природних прираштаја према националном саставу становништва).

У последњем међупописном периоду, градска насеља Србије имају различит значај и улогу у регионалној организацији Републике и њених појединих делова. У просторно функционалној организацији савремене мреже насеља доминирају мања градска насеља, а само 4 има више од 100.000ст. (насеље Београд са 1.166.763 ст., Нови Сад са 231.798 ст., Ниш 183.164 ст. и Крагујевац 150.835 ст.). У 25 општина Србије (без КиМ) нема градских насеља нити градског становништва. *Савремену урбану мрежу карактерише повољан размештај градских насеља и нодалних центара, али са израженим нескладом између водећег и осталих градских насеља* (Невенић, 2013). Уколико се упореде индекси пораста становништва³ три главна Града, у административном смислу (главни полови демографске концентрације становништва у Србији), уочава се такође неусаглашеност. Индекс концентрације ст. Града Београда се од 1948. до 2012. год повећао 2.6 пута (261,7) што је далеко више у односу на остале макрорегионалне центре Србије (табела 2). Већи пораст у посматраном периоду имао је једино Град Нови Сад (306,8), за разлику од Града Ниша чије је становништво увећано 2,4 пута (238,1). Извесне нелогичности приликом поређења раста индекса неколико већих градова са Београдом, резултат су различите полазне основе, односно базе која је у случају Града Београда пет пута већа у односу на Град Нови Сад, односно четири и по пута у односу на Град Ниш. Неупоредиво већи пораст индекса броја становника говори о развојној снази Београда којом је он привлачио и концентрисао становништво у последњих неколико декада и његовој улози примарног центра демографске концентрације на територији Републике Србије.

Градска насеља Србије која броје мање од 100.000 становника у последњој пописној декади бележе смањење броја становника и то бржим темпом него икад до сада, што смањује утицајни ареал њихових функционалних поручја. У односу на претходни међупериод када су нека од ових градских насеља (попут Краљева, Пожаревца, Параћина, Зајечара, Ћуприје, Прокупља и др.) показивала успоравање раста становништва, у последњој декади, са сличним карактеристикама их готово нема (детаљније у следећем пасусу), док је у Бору, Мајданпеку, Сенти, Трстенику,

³ Приликом поређења података о укупном ст. 2002. и 2012. год. јављају се одређена одступања која су последица различите дефиниције укупног ст. (са или без лица у иностранству која су ван земље краће од 1 год.) као и другачијег третмана интерно расељених лица са КиМ. Наведено међутим нема већег значаја за установљивање генералног тренда и закључака који су донети раније.

Ади, Кањижи, и др. изражен изразито негативан тренд, односно значајно опадање броја становника. Разлози неуједначених и претежено нижих вредности индекса кретања становништва, објашњавају се постојећим економским условима током посматраног периода али исто тако су и последица одређених транзиционих периода везаних за природно обнављање становништва. Наиме, *отежани социоекономски услови, нарочито након деведесетих година XX века, условили су незапосленост, смањење укупног квалитета живота и др., што се све заједно у каснијим периодима одразило на негативне вредности стопе природног прираштаја градских средина.*

Градска насеља која су у последњем пописном периоду *одржала раст популације* јесу Јагодина, Нови Пазар, Сјеница, Тутин, Пожаревац. Овој категорији припадају и регионални центри Краљево и Крагујевац са релативно ниским индексима пораста, али и мањи центри локалног карактера попут Ариља, Златибора, Горњег Милановца, Костолца, Великог Градишта, Рибнице и др.

Закључак

Највећи утицај на демографске и просторно функционалне процесе на територији Републике Србије у последњих неколико деценија имали су градски центри Београд али и Нови Сад, Ниш, Крагујевац. У последњем међупописном периоду демографска база локалних и регионалних центара је значајно ослабила, они имају емиграциони карактер те се из њих становништво досељава у Београд (моћ београдског метрополитена је управо поново видљива, јер он више привлачи становништво из одређених округа-области него њихови окружни центри).

Градска насеља Ниш, Крушевац и Ужице у последњем међупописном периоду имају особине емиграционих насеља одакле се становништво у условима пораста броја становника иселава у центре јачег функционалног капацитета, док њихова приградска насеља мењају своју улогу и значај, постају саставни део градова у функционалном смислу чиме се стиче утисак да она имају демографски пораст а заправо само привидно расту. Поларизациони односи у случају центара функционално урбаних региона Ниша, Крушевца, Ужица, итд. су видљивији утолико што се становништво окупља око периурбаних насеља, проузрокујући исцрпљивање периферије која остаје празна. То указује на крај поларизацијске фазе урбанизације, јачање функционалних веза на релацији градско насеље- периурбана насеља, односно наговештај зачетка процеса субурбанизације и постепеног обликовања функционално урбаних региона Ниша, Ужица и Крушевца. Остала градска насеља на територији Републике Србије се још налазе у фази поларизацијске урбанизације.

Тренутно стање указује да су процеси демографске, социјалне, економске и друге поларизације и даље јако наглашени, са тенденцијом да се наставе (пре него да се умање), јер противтежа Београду још увек не постоји. Разноврсном понудом у економском, културном, социјалном и другом погледу, Београд је у односу на друге центре брже растао и имао већу концентрацију становништва што га јасно издваја и даље чини најатрактивнијим подручјем на територији Србије заједно са градом Новим Садам са којим чини перспективно јединствено урбано подручје вишег степена функционалности. Улога функционално урбаних региона је управо зато најзначајнија за уравнотежење размештаја становништва и функција у простору.

Актуелни трендови кретања становништва указују на могућност да мањи функционално урбани региони (чији су центри градска насеља од 50.000 до 100.000 становника) преузму улогу секундарних полова просторно функционалног уравнотежења Србије у будућности јер имају одређен демографско-економски потенцијал. За то су неопходне системске промене у држави у целини али и разумевање значаја струке приликом доношења стратешких одлука. Наиме,

дефинисање домета утицаја централних насеља унутар функционално урбаних региона неће само по себи допринети смањењу развојних дисбаланса између различитих делова Србије. За то је неопходно да постоји јасни механизми имплементације планских/стратешких концепција на државном нивоу која истичу демографски развој локалних и регионалних центара као приоритетни развојни циљ. Тек након тога ће се створити предуслови демографског раста и трансформација садашњих локалних центара у реалне локалне развојне центре у будућности.

Видети литературу на страни 75